

////////////////////////////////////

SAMENVATTING

ONDERZOEKSRAPPORTEN

Onroenderfgoedrichtplan
Hoogstamboomgaarden in Haspengouw

////////////////////////////////////

SAMENVATTINGEN: ANSE KINNAER

AUTEURS VAN DE ONDERZOEKEN (ALFABETISCH): MARIE BOURGEOIS, JEROEN BRYON, ROELAND CAPPON, JONAS CLAES, ROLINDE DEMEYER, JOOST DESSEIN, ANSE KINNAER, TOM LAURIJSEN, HANS LEINFELDER, LIES MESSELY, EVY METTEPENNINGEN, NICK SCHUERMANS, ILSE SIMOENS, MARIJKE THOONEN, FRANCIS TURKELBOOM, ROBIN VAES, VALERIE VANDERMEULEN, ETIENNE VAN HECKE EN GUIDO VAN HUYLENBROECK.

INHOUD

1	HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN KAART	5
1.1	METHODOLOGIE	5
1.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	6
2	HOOGSTAMBOOMGAARDEN OP WAARDE GESCHAT	9
2.1	METHODOLOGIE EN INHOUD VAN HET ONDERZOEK.....	9
2.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	11
3	DRAAGVLAK BIJ BURGERS VOOR EEN HOOGSTAMBOOMGAARDENBELEID IN HASPENGOUW	14
3.1	METHODOLOGIE	15
3.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	17
4	SOCIO-ECONOMISCHE WAARDERING VAN PUBLIEKE DIENSTEN GELEVERD DOOR LANDBOUW: EEN CASESTUDY OVER HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW	19
4.1	METHODOLOGIE	20
4.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	22
5	HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HET HASPENGOUWS LANDSCHAP (WAARDERINGSONDERZOEK: SINT-TRUIDEN EN OMGEVING)	23
5.1	METHODOLOGIE	24
5.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	25
6	PERCEPTIE VAN DE BELANGHEBBENDEN OVER HET BEHOUD VAN HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW.....	30
6.1	METHODOLOGIE	31
6.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	33
7	IDENTIFICATIE VAN ECOSYSTEEMDIENSTEN EN STAKEHOLDERS VAN HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW.....	36
7.1	METHODOLOGIE	37
7.2	DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK	38
8	WAARDERINGSONDERZOEK IN HASPENGOUW UITGEVOERD IN HET KADER VAN ANDERE PROJECTEN.....	42
8.1	MUSICAL: ONDERZOEK NAAR REGIO-IDENTITEIT EN -ONTWIKKELING.....	42
8.2	HUIDIG EN GEWENST LANDSCHAPSGEBRUIK IN DE CIRKEL (KORTESSEM, BORGLOON)	43
8.3	SOCIALE WAARDERING VAN HET VOERENSE LANDSCHAP	44

Dit rapport bevat een overzicht en samenvatting van de verschillende onderzoeksrapporten die opgemaakt werden in het kader van het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De volledige onderzoeksrapporten zijn beschikbaar op de website www.hoogstamdroomgaard.be/onderzoek.

1 HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN KAART

Referentie: KINNAER A. 2019: Hoogstamboomgaarden in kaart, Brussel

Om een beter zicht te krijgen op het aantal hoogstamboomgaarden, de evolutie van het areaal en de toestand van deze landschapselementen, brachten we de hoogstamboomgaarden in Haspengouw in kaart. Daarnaast onderzochten we ook de juridische en beleidstoestand van deze hoogstamboomgaarden. Hoewel de inwoners van Haspengouw en regionale actoren algemeen aanvoelen dat het areaal hoogstamboomgaarden blijft slinken, bestaan er geen cijfers over de ernst van het probleem en is niet geweten wat de hoofdoorzaak is. Daarnaast is er ook weinig zicht op het (mogelijk) belang van de Haspengouwse hoogstamboomgaarden voor de betrokken beleidsdomeinen en de impact die ze (kunnen) hebben op deze landschapselementen. Deze informatie is nochtans noodzakelijk om een gefundeerde toekomstvisie op te maken. Het rapport 'Hoogstamboomgaarden in kaart' vult dit hiaat deels op.

Op basis van deze bevindingen kunnen we de eerder vastgelegde doelstellingen sterker motiveren. We stellen het behoud van het huidig areaal hoogstamboomgaarden voorop. Het structureel verankeren van ondersteunende maatregelen in het beleid is hiervoor noodzakelijk. Deze maatregelen moeten vooral focussen op landbouwers, de grootste groep eigenaars. De resultaten van dit onderzoek gaven aanleiding tot een nieuw onderzoek: 'Perceptie van de belanghebbenden over het behoud van hoogstamboomgaarden in Haspengouw'.

1.1 METHODOLOGIE

Het uitvoeren van terreininventarisaties viel niet binnen het bestek van dit onderzoek. We brachten het huidige areaal hoogstamboomgaarden in kaart door de inventarisatiegegevens van de Biologische Waarderingskaart te actualiseren op basis van de luchtfoto van 2016. De Biologische Waarderingskaart (BWK) is de enige gekende gebiedsdekkende terreininventarisatie waarbij hoogstamboomgaarden gekarteerd werden. Deze kaart, opgemaakt op schaal 1/10.000, is een uniforme inventarisatie en evaluatie van het gehele Vlaamse grondgebied aan de hand van een vooraf bepaalde set karteringseenheden waaronder een voor hoogstamboomgaarden ('kj'). Het gebruik van gestandaardiseerde karteringseenheden leidt onvermijdelijk tot een vereenvoudiging van de werkelijkheid op het terrein. Op basis van deze kaart kunnen we dan ook geen uitspraken doen over de volledigheid, kwaliteit, ouderdom,... van de gekarteerde hoogstamboomgaarden. De terreinopnames in Haspengouw dateren voornamelijk van de periode 1999-2000 (NGI-kaartblad 33)

en 2006 (NGI-kaartblad 34). Binnen dit onderzoek actualiseerden we deze informatie door de hoogstamboomgaarden uit de BWK te vergelijken met een luchtfoto van 2016. Nieuwe hoogstamboomgaarden, aangeplant na 2006, werden niet systematisch toegevoegd.

We maakten een inschatting van de evolutie van het hoogstamboomgaardenareaal aan de hand van de ruimtelijke gegevens uit de inventarisatie en beschikbare periodieke cijfers over het hoogstamboomgaardenareaal in het kadaster en landbouwtellingen. De focus lag op de recente evolutie. Er zijn weinig gebiedsdekkende gegevens beschikbaar over het aantal en de oppervlakte aan hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De meeste databanken en terreininventarisaties met gegevens over landgebruik en bodembedekking maken geen onderscheid tussen hoogstam- en laagstamboomgaarden. Door het doel van de registratie en de manier van gegevensverzameling geven deze gegevens over hoogstamboomgaarden bovendien vaak niet de werkelijke terreinsituatie weer. In een beperkt aantal gevallen kunnen we wel een inschatting maken van de evolutie van het hoogstamareaal. Het kadaster maakte tussen 2000 en 2015 onderscheid tussen hoogstam- en laagstamboomgaarden. De landbouwtellingen van voor 1950 geven een goed inzicht in het areaal hoogstamboomgaarden. Laagstam maakte, na beperkte experimentatie in de jaren 1930, immers pas echt opgang na 1950. De terreinkartering in functie van de opmaak van de Biologische Waarderingskaart registreerde hoogstamboomgaarden door middel van een aparte code en werd in het kader van dit onderzoek na 10 à 15 jaar geactualiseerd. Op basis van deze bronnen kunnen we een inzicht krijgen in de evolutie van het areaal hoogstamboomgaarden tussen 1850 (voor de commercialisering van de fruitteelt) en nu.

Op basis van een recente gemeentelijke inventaris van hoogstamboomgaarden in Tongeren maakten we een voorzichtige inschatting van de fysische toestand en ouderdom van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Tussen 2012 en 2015 inventariseerde Tongeren de boomgaarden op haar grondgebied. Deze inventaris bevat 319 hoogstamboomgaarden, samen goed voor 1938,5 ha. Tijdens deze terreininventarisaties zijn gegevens met betrekking tot aanwezige soorten, de staat van de boomgaard en de ouderdom van de bomen opgenomen.

We legden de ruimtelijke inventaris van hoogstamboomgaarden in een GIS-programma op het gewestplan, de Biologische Waarderings Kaart, het beschermde erfgoed, de landbouwgebruikspercelenkaart en het netwerk van recreatieve routes in Limburg om zo een zicht te krijgen op het statuut en de (mogelijke) beleidsrelevantie van hoogstamboomgaarden voor de sectoren onroerend erfgoed, natuur, landbouw, ruimtelijke ordening en toerisme.

1.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

We kunnen het huidige areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw ruw inschatten op circa 3840 ha. De gebruikte inventarisatiemethode leidde tot een GIS-bestand met de actuele ligging van hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Dit bestand is geen 100% correcte weergave van de werkelijkheid maar het geeft wel een goede indicatie van de grootte, ligging en spreiding van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De meeste hoogstamboomgaarden hebben een oppervlakte tussen de 10 en 50 are. De grootste concentratie komt voor in het centrum van Haspengouw

Het huidig areaal hoogstamboomgaarden ligt historisch laag en slonk de afgelopen 20 jaar jaarlijks met gemiddeld 55 à 125 ha. Zonder bijkomende inspanningen zullen de hoogstamboomgaarden aan dit tempo binnen 75 jaar volledig uit het landschap verdwenen zijn. De eerste registratie van hoogstamboomgaarden dateert van 1846, voor de opmars van de commerciële fruitteelt. Op dat ogenblik was het areaal hoogstamboomgaarden iets meer dan 4000 ha. Vanaf het einde van de 19de eeuw neemt het areaal sterk toe. De hoogstamboomgaarden kenden hun hoogtepunt rond 1950, toen ze ongeveer 10.000 ha besloegen. Daarna gaat het weer bergafwaarts en blijft het areaal dalen tot op vandaag. Momenteel rest er nog circa 3800 ha, het laagste niveau sinds het begin van de tellingen. Afhankelijk van de geraadpleegde bronnen en berekeningswijze nam het areaal hoogstamboomgaarden de laatste 20 jaar jaarlijks af met gemiddeld 55 à 125 ha. Dank zij de vele inspanningen die lokaal genomen worden om het behoud van deze landschapselementen te verzekeren, lijkt de jaarlijkse daling de sinds 2010 afgenomen te zijn. Er blijven echter veel meer hoogstamboomgaarden verdwijnen dan dat er nieuwe bijkomen. Op basis van zijn terreinwerking schat het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren dat er jaarlijks slechts 2 à 3 ha nieuwe hoogstamboomgaarden bijkomen. Daarnaast gebeuren er ook wel herstellingen en heraanplanten in bestaande hoogstamboomgaarden.

Op basis van de GIS-analyses voor de beleidsdomeinen onroerend erfgoed, natuur, toerisme en recreatie en landbouw, kregen we een eerste algemeen overzicht van de (mogelijke) sectorale waarden van hoogstamboomgaarden en de plaats die ze innemen in het sectorale beleid. Door het gebrek aan terreininventarisaties, kunnen we geen conclusies trekken over de kwaliteit en de (sectorale) waarde van de nog aanwezige hoogstamboomgaarden. Er is nood aan een geïntegreerde gebiedsdekkende terreininventarisatie om dit hiaat te dichten.

De registratie van de landbouwgebruikspercelen bevestigt de grote impact van landbouw op het huidige areaal hoogstamboomgaarden. Bijna 60% van de hoogstamboomgaarden kent nog een **landbouwgebruik**. Het gaat bijna uitsluitend om gebruik als gras- of weiland. Vooral in Voeren (meer dan 80%) zijn veel hoogstamboomgaarden nog in landbouwgebruik. Herk-de-Stad kent het minste hoogstamboomgaarden in landbouwgebruik (29%). In slechts 2% van de hoogstamboomgaarden is er nog actieve fruitproductie, waarbij het zwaartepunt in Sint-Truiden ligt.

Dat hoogstamboomgaarden belangrijke cultuurhistorisch waardevolle landschapsrelicten zijn, blijkt uit de bescherming en vaststelling van hoogstamboomgaarden door het agentschap voor Onroerend Erfgoed. Ongeveer 25% van het areaal hoogstamboomgaarden heeft een statuut als vastgesteld of beschermd onroerend erfgoed. Het merendeel van deze hoogstamboomgaarden ligt in Voeren, Borgloon en Heers. Dit komt omdat deze gemeenten uitvoerig geïnventariseerd werden op hoogstamboomgaarden, in tegenstelling tot de rest van Haspengouw, waar (nog) geen systematische inventarisatie gebeurde. De hoogstamboomgaarden zijn hier mee opgenomen als deel van grotere landschappelijke gehelen.

Op basis van het gevoerde onderzoek kunnen we onrechtstreeks vermoeden dat veroudering en verwaarlozing van hoogstamboomgaarden de grootste bedreigingen zijn voor het behoud van hoogstamboomgaarden. Ook de toenemende verstedelijkingsdruk vormt een grote bedreiging, vooral in steden als Sint-Truiden en Tongeren waar veel hoogstamboomgaarden binnen een harde bestemming liggen.

2 HOOGSTAMBOOMGAARDEN OP WAARDE GESCHAT

Referentie: Kinnaer A. 2019: Hoogstamboomgaarden op waarde geschat, Brussel

De verschillende waarden die aan hoogstamboomgaarden toegekend worden, vormen de aanleiding voor de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden. Dit rapport verschaft inzicht in de potentiële waarde van hoogstamboomgaarden voor de sectoren erfgoed, natuur, landbouw, open ruimte en toerisme. Kennis van deze waarden is nodig om tot een gedragen en waardevolle visie te komen, maar was bij de opstart van het onroerenderfgoedrichtplan nog onvoldoende onderbouwd aanwezig. Dit onderzoeksrapport vult het kennishiaat deels op.

Het onroerenderfgoeddecreet stelt dat een onroerenderfgoedrichtplan vanuit de erfgoedwaarden een visie formuleert op de betrokken onroerende goederen binnen het thema of gebied. Hoogstamboomgaarden zijn echter veel meer dan enkel erfgoed. Het zijn multifunctionele en identiteitsbepalende landschapselementen met een breed spectrum aan waarden zoals natuurwaarde, productiewaarde, toeristisch-recreatieve waarde,... . Dit plaatst hoogstamboomgaarden op het kruispunt van verschillende beleidsdomeinen die er elk andere waarden aan toekennen. Het onroerenderfgoedrichtplan biedt, omwille van de participatieve aanpak, de mogelijkheid om dit thema geïntegreerd te benaderen. Dit rapport beschrijft de verschillende waarden, bekeken vanuit een sectorale invalshoek. De focus ligt op erfgoed. Deze waardering is het meest uitgewerkt. Daarnaast behandelt het rapport ook de waarde voor natuur, landbouw, ruimtelijke ordening en toerisme. Deze waarderingskaders vergen verder sectoraal onderzoek. Het rapport geeft tot slot een eerste voorstel voor een integrale waardering via de landschapsdienstenbenadering.

Het onderzoek beschrijft de waarden vanuit theoretisch standpunt. Het gaat dus om de potentiële waarde die we kunnen aantreffen in hoogstamboomgaarden. Om zicht te krijgen op de actuele waarde zijn terreininventarisaties nodig. Tussen individuele hoogstamboomgaarden bestaan immers grote verschillen. Niet alle hoogstamboomgaarden zijn even waardevol en het voorkomen van de verschillende waarden varieert van boomgaard tot boomgaard.

Op basis van deze bevindingen kunnen we de eerder vastgelegde doelstellingen sterker motiveren. De waarden vormden een van de uitgangspunten voor het opstellen van de ambities in de visie voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw.

2.1 METHODOLOGIE EN INHOUD VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek beschrijft de waarden voor de sectoren erfgoed, natuur, landbouw, open ruimte en toerisme, op basis van literatuuronderzoek en beleidsdocumenten. Voor elke sector is er een beschrijving van literatuur en/of beleidsdocumenten, een (mogelijke) typologie of benadering van

hoogstamboomgaarden vanuit de sector en de (potentiële) sectorale waarden of (mogelijke) waarderingsmethodieken om deze in kaart te brengen.

Het rapport beschrijft de waardering voor onroerend erfgoed het meest uitgebreid. De vaststellingsmethodologie voor het vaststellen en beschermen van onroerend erfgoed diende hiervoor als basis. Deze methodologie werd getest en verfijnd door middel van terreininventarisaties in een aantal landschappelijke gehelen in Haspengouw waarvoor een vaststellings- en of beschermingsprocedure liep in de periode 2016-2018. Ook alle hoogstamboomgaarden gelegen binnen reeds beschermd onroerend erfgoed werden in dezelfde periode bezocht op het terrein. Dit leidde tot het toevoegen van 95 hoogstamboomgaarden in de inventaris onroerend erfgoed en een thematekst rond de fruitgeschiedenis in Haspengouw, als extra duiding bij deze items. Het onderzoek resulteerde in een methodologie voor het inventariseren en waarderen van hoogstamboomgaarden, die toepasbaar is op hoogstamboomgaarden in heel Vlaanderen. Een gebiedsdekkende terreininventarisatie die de waarden van de individuele hoogstamboomgaarden in Haspengouw beschrijft, behoorde niet tot de scope van dit onderzoek.

Het rapport beschrijft de potentiële waarde voor natuur aan de hand van literatuurstudies naar biodiversiteit in hoogstamboomgaarden in binnen- en buitenland. De werkgroep natuurboomgaarden uit de Provincie Limburg maakte een eerste voorstel voor een mogelijke typologie van hoogstamboomgaarden voor de natuursector. Informatie uit de Biologische Waarderingskaart gaf een eerste indicatie over de biologische waardering van hoogstamboomgaarden. De uitwerking van een specifiek waarderingskader voor de natuurwaarde van hoogstamboomgaarden behoorde niet tot de scope van dit onderzoek en vereist verdere uitwerking door de sector. Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte de beschrijving in dit rapport op en liet deze reviewen en aanpassen door het INBO, ANB en het Provinciaal Natuurcentrum van Limburg.

Het rapport beschrijft de wisselende waarde van hoogstamboomgaarden in het Vlaamse landbouwbeleid aan de hand van een historisch overzicht van de evoluties in de landbouwsector en de gevoerde landbouwpolitiek. Op basis van literatuurstudie en maatschappelijke evoluties en wensen wordt de potentiële waarde van hoogstamboomgaarden voor de landbouw vandaag en in de toekomst beschreven. Een analyse van de landbouwgebruikspcelen levert een mogelijke typologie van hoogstamboomgaarden voor de landbouw. De uitwerking van een specifiek waarderingskader voor de landbouwwaarde van hoogstamboomgaarden behoorde niet tot de scope van dit onderzoek en vereist verdere uitwerking door de sector. Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte de beschrijving in dit rapport op en liet deze reviewen en aanpassen door het ILVO en het Departement Landbouw en Visserij.

Het rapport benadert de waarde van hoogstamboomgaarden voor de open ruimte vanuit de goedgekeurde strategische visie voor het beleidsplan ruimte Vlaanderen. Op basis van literatuuronderzoek en participatief onderzoek uitgevoerd in het kader van het Onroerenderfgoedrichtplan, beschrijft het rapport de mogelijke waarde en rol van hoogstamboomgaarden voor het realiseren van deze beleidsvisie. De uitwerking van een specifiek waarderingskader voor de ruimtelijke waarde van hoogstamboomgaarden behoorde niet tot de scope van dit onderzoek en vereist verdere uitwerking door de sector. Het agentschap Onroerend Erfgoed

maakte de beschrijving in dit rapport op en liet deze reviewen en aanpassen door het Departement Omgeving.

Het rapport beschrijft de waarde van hoogstamboomgaarden voor toerisme en recreatie op basis van literatuuronderzoek en participatief onderzoek uitgevoerd in het kader van het Onroerenderfgoedrichtplan. De waarde van hoogstamboomgaarden wordt heel ruw kwantitatief ingeschat op basis van literatuuronderzoek en gekende cijfers. Dit vereist verdere uitwerking door de sector. Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte de beschrijving in dit rapport op en liet deze reviewen en aanpassen door Toerisme Limburg en het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren.

Tot slot wordt een kort overzicht gegeven van een mogelijke intersectorale en geïntegreerde benadering en waarderingsmethodiek voor hoogstamboomgaarden op basis van bestaande literatuur. De uitwerking van dit waarderingskader behoorde niet tot de scope van het rapport en vereist intersectorale samenwerking.

2.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

Hoogstamboomgaarden vertegenwoordigen een breed spectrum aan waarden. De waarde van deze landschapselementen voor de sectoren erfgoed, natuur, landbouw, ruimtelijke ordening en toerisme is overwegend positief. In een aantal gevallen kan er ook een negatieve waarde aan hoogstamboomgaarden toegekend worden. De waarden verschillen van hoogstamboomgaard tot hoogstamboomgaard en terreininventarisaties zijn nodig om deze correct te bepalen. Voor onroerenderfgoed is een volledig uitgewerkt waarderingskader beschikbaar, voor de andere sectoren moet dit nog verder uitgewerkt worden. We kunnen een geïntegreerd en intersectoraal waarderingskader voor hoogstamboomgaarden opmaken door het toepassen van een landschapsdienstendenkkader. Dit moet nog verder onderzocht en uitgewerkt worden in samenwerking met alle sectoren.

De historische evolutie en het gebruik bepalen de erfgoedwaarde van hoogstamboomgaarden. Hoogstamboomgaarden maken al geruime tijd deel uit van het Vlaamse landschap. Aanvankelijk vormden ze, net als de moestuin, een vast onderdeel bij hoeves, kasteel- en abdijdomainen. Vanaf het einde van de 19de eeuw kwam de commerciële fruitproductie in combinatie met veeteelt op gang. Tussen circa 1895 en 1930 ontstond zo in een aantal Belgische regio's een karakteristiek cultuurlandschap met hoogstamboomgaarden als een van de dominante landschapskenmerken. Van alle (voormalige) Vlaamse fruitstreken, bleef dit landschap het best bewaard in Haspengouw (en Voeren), waar hoogstamboomgaarden mee de identiteit van de regio bepalen. Verschillende types boomgaarden, van fruitweides tot weideboomgaarden en fruittuinen, vertegenwoordigen verschillende fases in de evolutie van de fruitteelt. Deze hebben elk hun specifieke kenmerken met betrekking tot ligging, inrichting, soorten en beheerstechnieken. Door eeuwenlange selectie ontstonden specifieke streekeigen fruitrassen. Deze rassen zijn nog te vinden in sommige hoogstamboomgaarden, fruittuinen en fructuaria en hebben ook een grote erfgoedwaarde. De individuele erfgoedwaarden verschillen van hoogstamboomgaard tot hoogstamboomgaard. Volgende erfgoedwaarden kunnen potentieel voorkomen: architecturale waarde, artistieke waarde, culturele

waarde, esthetische waarde, historische waarde, industrieel-archeologische waarde, technische waarde, ruimtelijk-structurerende waarde, volkskundige waarde en wetenschappelijke waarde.

De biodiversiteit in hoogstamboomgaarden en het gevoerde beheer zijn bepalend voor de natuurwaarde van hoogstamboomgaarden. Hoogstamboomgaarden zijn doorgaans opgebouwd uit drie lagen: een, boomlaag, een door grassen gedomineerde kruidlaag en een omringende (meidoorn)haag. Door deze opbouw vormen ze halfnatuurlijke ecosystemen met een grote variatie aan leefomgevingen en vervullen ze een ecologische stapsteenfunctie in een bosarm gebied als Haspengouw. Als natuurverbindingselement in het versnipperde Vlaanderen kan een hoogstamboomgaard het verschil maken voor enkele fauna- en florasoorten die het moeilijk hebben, zowel voor kritische (rode lijst) soorten (bvb eikelmuis, enkele vleermuissoorten, ...) als voor een groep niet-kritische soorten (bvb. steenuil, geelgors, grote vos en andere insectensoorten). Naast deze hoogstamboomgaarden met natuurwaarden kunnen we ook echte natuurboomgaarden met een hoog ecologisch potentieel onderscheiden. Uit onderzoek blijkt dat zulke boomgaarden een hoge biodiversiteit hebben en een groot aantal soorten herbergen, waaronder sommige heel zeldzaam en uniek voor Vlaanderen. Voor het realiseren van zulke ecologisch waardevolle hoogstamboomgaarden is nood aan een specifiek beheer, gericht op de noden van kritische soorten die hoogstamboomgaarden als leefgebied (kunnen) hebben. Op basis van de Biologische Waarderingskaart blijkt dat circa 30% van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw waardevolle tot zeer waardevolle vegetaties hebben. Voor sommige van deze vegetaties is een natuurbeheer in de open sfeer meer aangeraden om de habitatkwaliteit voor aanwezige rodelijstsoorten te versterken en kunnen de aanwezige hoogstamfruitbomen net een negatief effect hebben. Een waarderingskader specifiek voor hoogstamboomgaarden en een site per site beoordeling van de actuele en potentiële natuurwaarde zijn nodig om uitspraken te doen over herstel en uitbreiding van het areaal en het gewenste beheer.

De landbouwwaarde van hoogstamboogaarden kan positief of negatief zijn en is afhankelijk van het landbouwgebruik. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de productiewaarde van hoogstamboomgaarden sterk afgenomen. De intensieve laagstamteelt is een meer rendabele vorm van fruitproductie. Toch zijn meer dan de helft van de bestaande hoogstamboomgaarden nog in landbouwgebruik, hoofdzakelijk als grasland of weiland. Door hun multifunctioneel karakter hebben hoogstamboomgaarden vooral een waarde voor de transitie naar een duurzamere en groenere landbouw. Op kleinere schaal kunnen hoogstamboomgaarden een landbouweconomische waarde hebben in alternatieve landbouwsystemen zoals boslandbouw (agroforestry) en korte keten landbouw. Daarnaast kunnen hoogstamboomgaarden een wetenschappelijke en ondersteunende waarde hebben voor de klassieke landbouw. Sommige oude streekeigen hoogstamrassen kunnen ingeschakeld worden in de veredeling en creatie van nieuwe commercieel interessante rassen voor de professionele fruitteelt. Ecologisch waardevolle hoogstamboomgaarden kunnen de laagstamteelt ondersteunen door betere bestuiving en biologische plaagbestrijding (functionele agrobiodiversiteit). Ook voor de veeteelt kunnen hoogstamboomgaarden een ondersteunende waarde hebben. Schaduw op de weide voorkomt hittestress bij rundvee tijdens warme omstandigheden en heeft een gunstig, zij het beperkt, effect op de productiviteit van melkkoeien. Daarnaast kunnen hoogstamboomgaarden ook een negatieve waarde hebben voor de klassieke landbouw. Verplicht behoud van hoogstamboomgaarden legt een claim op het ruimtegebruik door de teelt van productievrije gewassen

gebruik als bijvoorbeeld speelboomgaard, plukboomgaard, picknickplaats,... Ook streekproducten verhogen de belevingswaarde van hoogstamboomgaarden. Door het aantrekken van toeristen dragen hoogstamboomgaarden indirect bij aan de lokale economie. Op basis van ruwe inschattingen gaat het om een inkomstenstroom van 1,5 à 4,5 miljoen euro per jaar. Bijkomend onderzoek is nodig om een correctere inschatting van deze economische waarde te maken.

Door hoogstamboomgaarden te beschouwen als een leverancier van landschapsdiensten, kunnen we een geïntegreerd intersectoraal waarderingskader opstellen voor deze landschapselementen. De landschapsdienstenbenadering is een variant op de ecosysteemdienstenbenadering. Deze benadering bekijkt diensten die landschappen leveren op een grotere landschapsschaal. Het landschap wordt hierbij beschouwd als een waardeproducerend systeem. Bij landschapsdiensten zijn, naast de diensten van individuele landschapselementen, ook de ruimtelijke configuratie van de landschapselementen en de landschapskarakteristieken bepalend voor de dienstverlening. De beoordeling en waardering van landschapsfuncties vertrekt vanuit de landschapsstructuur. Deze structuur zorgt voor landschapsfuncties en -processen die op hun beurt een sociale, ecologische en economische functie voor de maatschappij genereren. Het plannen van landschapsontwikkelingen kan door het in kaart brengen van de vraag en het aanbod van landschapsdiensten. Het landschapsdienstendenkkader laat een brede intersectorale benadering toe en is neutraler dan de klassieke ecosysteemdienstenbenadering, die toch voornamelijk met de natuursector geassocieerd wordt. De grotere schaal maakt dit waarderingskader bovendien meer geschikt voor toepassing op regionale schaal.

3 DRAAGVLAK BIJ BURGERS VOOR EEN HOOGSTAMBOOMGAARDENBELEID IN HASPENGOUW

Referentie: Kinnaer A. 2018: Draagvlak bij burgers voor een hoogstamboomgaardenbeleid in Haspengouw, Brussel

Een onroerendergoedrichtplan wil focussen op maatschappelijk relevante thema's. Eén van de doelstellingen van het onroerendergoedrichtplan betreft het maatschappelijk verankeren van de zorg voor hoogstamboomgaarden, rekening houdend met maatschappelijke evoluties. Het is dus belangrijk om inzicht te krijgen in hoe 'de maatschappij' denkt over hoogstamboomgaarden en welke verwachtingen er zijn voor de toekomst. Daarom voerden we een bevraging uit bij meer dan 1000 burgers om inzicht te krijgen in de relevantie van het thema voor de (lokale) bevolking en in het draagvlak bij burgers voor een hoogstamboomgaardenbeleid. Het onderzoek zoekt een antwoord op volgende vragen:

- Wat is de rol/huidige perceptie van hoogstamboomgaarden voor de Haspengouwse identiteit?
- Is er, algemeen, een positieve waardering van hoogstamboomgaarden in Haspengouw?
- Wat is de (mogelijke) waarde van hoogstamboomgaarden in Haspengouw voor inwoners en toeristen?

- de bevolking bewust maken van hoogstamboomgaarden en de waarden en functies die deze kunnen bezitten (sensibilisatie).

Deze doelstellingen hadden invloed op zowel de opstelling van de vragenlijst als de communicatie van de bevraging naar mogelijke respondenten. Om een zo groot mogelijk publiek te bereiken, boden we de bevraging online aan onder de vorm van een 'landschapstest'. Deelnemers kregen als resultaat drie wandelingen en een verborgen parel in Haspengouw op maat, op basis van hun landschapsvoorkeuren. Door het onderwerp algemeen te houden en niet direct toe te spitsen op het thema hoogstamboomgaarden konden we een ruimer publiek bereiken. Om vooral de Haspengouwse burgers te bereiken, communiceerden we de test via Het Belang van Limburg. De respondenten werden gekozen door middel van zelfselectie: deelname aan de test was vrijwillig.

De bevraging bestond uit drie grote delen:

- **Vragen met betrekking tot waardering van landschap in het algemeen en het Haspengouwse landschap in het bijzonder:**
 - Stellingen waarbij respondenten een voorkeur konden uiten voor open-gesloten landschappen en landschappen met of zonder bebouwing;
 - Keuze van identiteitsbepalende landschapselementen in Haspengouw en waardering van deze elementen;
- **Vragen met betrekking tot de waardering van hoogstamboomgaarden:**
 - Perceptie van hoogstamboomgaarden (stellingen met betrekking tot onderhoud, natuurwaarden, ziektes en plagen);
 - Waardering van hoogstamboomgaarden:
 - Esthetische waarde (stelling);
 - Functies (huidige en gewenste functies door middel van keuzelijsten);
 - Knelpunten en kansen voor de toekomst van hoogstamboomgaarden (knelpunten bij eigenaars, bereidheid tot actie bij burgers);
 - Draagvlak voor een hoogstamboomgaardenbeleid (keuzelijsten);
- **Achtergrondgegevens van de respondenten:**
 - Woonplaats (postcode en streek);
 - Herkomst;
 - Gender;
 - Leeftijd;
 - Kennis van hoogstamboomgaarden;
 - Relatie met hoogstamboomgaarden;
 - Interesse in het onderwerp.

Om de respondenten bewust te maken van hoogstamboomgaarden en hun functies, waren alle vragen met betrekking tot hoogstamboomgaarden door middel van (gesloten) keuzelijsten opgesteld. Dit impliceert dat er niet gepeild kon worden naar de kennis en het (actief) bewust zijn van de waarden en functies van hoogstamboomgaarden bij de respondenten.

3.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

Een ruime meerderheid van de respondenten (meer dan 2/3) vindt de erfgoedwaarde van hoogstamboomgaarden (meer bepaald de oude rassen en variëteiten) één van de belangrijkste

pagina 17 van 45

De respondenten leggen, vanuit hun eigen perspectief en achtergrond, andere prioriteiten bij de verschillende waarden van hoogstamboomgaarden. Inwoners en oudere respondenten hechten veel belang aan een functie als weiland. Jongeren en buitenstaanders hechten meer belang aan fruitproductie. Jongeren en vrouwen vinden openbare en sociale functies belangrijk. Daarnaast zien jongeren ook een educatieve functie weggelegd voor hoogstamboomgaarden. En voor inwoners van droog Haspengouw vervullen hoogstamboomgaarden een belangrijke rol als groene long bij de dorpskern. Zowel door eigenaars als andere respondenten wordt er nog weinig economische waarde aan hoogstamboomgaarden gehecht.

Respondenten zijn van mening dat de overheid niet enkel de aanplant maar ook het onderhoud van hoogstamboomgaarden moet subsidiëren/stimuleren. Het ondersteunen van eigenaars bij het onderhoud van hun hoogstamboomgaarden, zowel financieel als door middel van begeleiding, is een belangrijke factor om een areaal van goed onderhouden hoogstamboomgaarden te verzekeren. Eigenaars geven aan dat subsidies voldoende hoog en makkelijk aan te vragen moeten zijn. De meeste respondenten zijn zich bewust dat het onderhoud van hoogstamboomgaarden geen evidentie is. Ook bijna de helft van de deelnemende (ex-)eigenaars vindt hoogstamboomgaarden lastig te onderhouden. Jonge(re) benen, een goede kennis van hoogstamboomgaarden, evenals liefhebberij maken echter dat ook heel wat eigenaars dit onderhoud zelf niet als lastig ervaren.

De respondenten zijn zich bewust dat hoogstamboomgaarden economisch weinig relevant zijn. Dat speelt voor hen echter quasi geen rol om hoogstamboomgaarden te behouden. Respondenten vinden dat er vooral ingezet moet worden op het behoud van hoogstamboomgaarden met oude fruitrassen/variëteiten. Ook de landschappelijke inplanting is belangrijk. Er moet aandacht besteed worden aan de specifieke landschappelijke eigenheid van droog en vochtig Haspengouw. In droog

2019

Buitenstaanders en jongeren vinden fruitproductie nog een belangrijke functie voor hoogstamboomgaarden. Eigenaars en inwoners waarderen meer een functie als weiland. Dit opent perspectieven voor het inzetten op herstel van de historische dubbele functie van hoogstamboomgaarden. Mogelijk kunnen nieuwe landbouwsystemen zoals agroforestry een bijdrage leveren aan het herstel van de combinatie veeteelt en fruitteelt. Het belang dat aan oude, zeldzame (lokale) fruitrassen gehecht wordt, opent kansen voor het (toeristisch) vermarkten van hoogstamfruit(producten). Een doordacht landschapsherstel kan zowel voor toeristen/inwoners als eigenaars en ondernemers een win-winsituatie opleveren.

Kennis van hoogstamboomgaarden is een cruciaal element in de waardering voor hoogstamboomgaarden en het draagvlak voor een hoogstamboomgaardenbeleid. Inzetten op educatie en sensibilisatie zal dus bijdragen tot de maatschappelijke verankering.

Referentie: VAES R. 2017: Socio-economic valuation of public goods provided through agriculture: a case study of traditional orchards in Haspengouw, KULEUVEN Departement Earth and Environmental sciences, onuitgegeven thesis

door middel van keuze-experimenten, inzicht in de houding en wensen van inwoners ten opzichte van hoogstamboomgaarden in hun streek. Door ook de 'bereidheid tot betalen' voor behoud van hoogstamboomgaarden mee te nemen, krijgen we naast een kwalitatief ook een kwantitatief beeld van de waarde van hoogstamboomgaarden voor de inwoners van Haspengouw.

Dit onderzoek werd uitgevoerd door een thesisstudent van de KULeuven, Faculteit Bio-ingenieurswetenschappen in opdracht van het INBO. Het INBO begeleidde de thesisstudent bij het onderzoek als co-promotor. Het agentschap Onroerend Erfgoed en de stuurgroep van het onroerenderfgoedrichtplan waren via overleg betrokken bij het bepalen van de inhoud van het onderzoek.

Het rapport geeft eerst een literatuuroverzicht van verschillende wetenschappelijke benaderingen van goederen en diensten verleend door landbouwlandschappen en verschillende methodes om de maatschappelijke waardering voor deze goederen en diensten te meten. Daarna volgt het onderzoek met beschrijving van de gebruikte methodologie, analyse van de verzamelde gegevens, resultaten en conclusies.

Het onderzoek focust op 3 vragen:

- Vinden inwoners het essentieel dat de hoogstamboomgaarden in Haspengouw bewaard blijven? Willen ze dat de huidige situatie verbetert en is overheidsinterventie dus nodig?
- Welke karakteristieken van hoogstamboomgaarden waarderen inwoners het meest?
- Zijn inwoners bereid te betalen voor het behoud en/of herstel van het traditionele hoogstamboomgaardenlandschap?

Op basis van de resultaten van dit onderzoek kunnen we de eerder vastgelegde doelstellingen sterker motiveren vanuit een maatschappelijke vraag. Het onderzoek toont aan dat de inwoners verlangen naar een verbetering van de situatie van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw en ook bereid zijn hiervoor te betalen. Voor inwoners is het bewaren van een minimale oppervlakte aan goed onderhouden hoogstamboomgaarden in de regio belangrijk. Deze hoogstamboomgaarden moeten verspreid over heel Haspengouw voorkomen. De resultaten van het onderzoek werden gebruikt als input en achtergrond voor de opmaak van de visie en lagen mee aan de basis voor de keuze om in te zetten op het behoud van het huidige areaal en het streven naar een goed beheer.

4.1 METHODOLOGIE

Na selectie door de stuurgroep en een testgroep inwoners werden 7 relevante te onderzoeken karakteristieken gekozen. Uit literatuuronderzoek en overleg kwamen 12 potentiële te onderzoeken karakteristieken voor hoogstamboomgaarden naar boven. Na een bevraging van de stuurgroepen van het onroerenderfgoedrichtplan en 14 inwoners van Haspengouw, bleven de 6 meest relevante variabelen weerhouden. Toevoeging van een kostenattribuut leidde tot 7 te onderzoeken variabelen:

- Verspreiding van hoogstamboomgaarden in het landschap (geconcentreerd, geclusterd of verspreid);

- Deze 7 variabelen werden in een keuze-experiment gegoten, bestaande uit 30 verschillende keuzesets. Elke keuzeset beschreef 3 verschillende toekomstscenario's voor het **hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw**. Twee van deze scenario's varieerden per set, met wisselende combinaties van de 7 gekozen variabelen. Het derde scenario beschreef telkens 'business-as-usual': geen financiële bijdrage, maar binnen 10 jaar zijn de hoogstamboomgaarden in Haspengouw verdwenen.

- Achtergrondgegevens van de respondenten:
 - Socio-economische karakteristieken;
 - Visie op natuurbescherming;
 - Belang van het bewaren van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw;
- Keuze-experiment:
 - Uitleg over de verschillende variabelen in de keuzesets;
 - 10 willekeurig gekozen keuzesets per respondent;
- Twee controlevragen:
 - Hoe moeilijk vinden respondenten het om een keuze te maken tussen de verschillende scenario's?
 - Hoe bepalend was elke variabele in hun beslissingsproces?

De data van deze 193 respondenten werden geanalyseerd met het statistisch programma STATA. Hierbij werd gebruik gemaakt van twee econometrische modellen die gangbaar zijn voor het analyseren van keuze-experimenten:

- ‘Mixed logit model’: meer geavanceerd model dat toelaat om verschillen in voorkeuren tussen respondenten vast te stellen.

Voor beide modellen werd de 'bereidheid tot betalen' berekend. Gezien uit het tweede model bleek dat de respondenten verschillende voorkeuren hadden, werden de respondenten via een 'Latent class analysis' verdeeld in groepen met dezelfde voorkeuren.

4.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

De deelnemers namen vrijwillig deel aan dit onderzoek. Ze zijn meer geïnteresseerd in natuur en hoogstamboomgaarden dan de gemiddelde Haspengouwer. De deelnemers zijn dus geen correcte weerspiegeling van heel de Haspengouwse samenleving. Toch geven de resultaten een zeker inzicht in de maatschappelijke voorkeuren met betrekking tot het behoud van hoogstamboomgaarden.

Deelnemers zijn bezorgd over de achteruitgang van de hoogstamboomgaarden in de regio. De overgrote meerderheid van de deelnemers vindt het belangrijk dat de traditionele hoogstamboomgaarden in Haspengouw behouden blijven om verschillende redenen. Volgens de respondenten zorgen hoogstamboomgaarden voor een mooi en afwisselend landschap, zeker in vergelijking met de monotone laagstamplantages. De respondenten gaven aan dat hoogstamboomgaarden typisch zijn voor Haspengouw en een deel zijn van de identiteit van het landschap. Dit stukje cultureel erfgoed verdient het om bewaard te worden voor de volgende generaties. Andere redenen die het behoud rechtvaardigen zijn de ecologische waarde, het gamma aan oude rassen en variëteiten in de hoogstamboomgaarden en de aantrekkingskracht die ze uitoefenen op toeristen.

Veel deelnemers bevestigen dat het aantal hoogstamboomgaarden in hun omgeving zienderogen afneemt. Veel van de overblijvende hoogstamboomgaarden liggen er verwaarloosd bij. Hoewel ze niet tevreden zijn met deze situatie, begrijpen ze dat de economische waarde van hoogstamboomgaarden beperkt is in vergelijking met de laagstamboomgaarden.

De meeste deelnemers willen niet dat de hoogstamboomgaarden in Haspengouw verdwijnen (business as usual scenario). Om dit te realiseren zijn ze bereid een maandelijkse financiële bijdrage te leveren tussen de €27 en €83. Dit is een hypothetische keuze, dus in werkelijkheid zal dat bedrag lager liggen.

Het keuze-experiment verschaftte ons een inzicht in de maatschappelijke voorkeuren van inwoners. Deelnemers vinden het belangrijk dat de hoogstamboomgaarden verspreid over heel Haspengouw (blijven) voorkomen. We moeten een minimale oppervlakte aan hoogstamboomgaarden in de regio bewaren en zorgen dat die goed onderhouden blijven. De ecologische waarde en diversiteit in rassen en variëteiten vinden de deelnemers ook belangrijk. Deelnemers zijn eerder neutraal ten opzichte van (actieve) recreatie in een hoogstamboomgaard.

5 HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HET HASPENGOUWS LANDSCHAP (WAARDERINGSONDERZOEK: SINT-TRUIDEN EN OMGEVING)

Referentie: CLAES J. 2018: Hoogstamboomgaarden in het Haspengouws landschap. Waarderingsonderzoek Sint-Truiden en omgeving, Masterproef tot behalen van de graad Master in de Erfgoedstudies, universiteit Antwerpen, onuitgegeven thesis

Ondanks verschillende inspanningen, blijven de hoogstamboomgaarden in Haspengouw achteruitgaan. Om het tij te kunnen keren is het belangrijk te weten wat de voornaamste oorzaken voor deze achteruitgang zijn en hoe deze aangepakt kunnen worden. Dit onderzoek peilt door middel van interviews naar de visies van directe betrokkenen, zoals eigenaars, beheerders en lokale beleidsmakers.

Dit onderzoek werd uitgevoerd door een thesisstudent Erfgoedstudies aan de Universiteit Antwerpen, in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed. Het agentschap Onroerend Erfgoed en het ILVO begeleiden de thesisstudent bij het onderzoek als co-promotoren. De onderzoeksgroep van het onroerenderfgoedrichtplan werd via overleg betrokken bij het bepalen van de inhoud van het onderzoek.

Het rapport bestaat uit twee grote delen: een literatuuronderzoek en een kwalitatief waarderingsonderzoek. De literatuurstudie beschrijft de geografische context, de opbouw, inrichting en het (historische) landschapsbeheer van hoogstamboomgaarden, de evolutie van het hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw en de huidige situatie van deze landschapselementen. Het waarderingsonderzoek bestaat uit een kort overzicht van bestaande literatuur over het onderwerp, een beschrijving van de onderzoeksmethodologie en bespreking van de onderzoeksresultaten.

De resultaten van dit onderzoek zorgen voor een scherper beeld van een aantal kansen en knelpunten voor het behoud van hoogstamboomgaarden. Gebrek aan rendabiliteit en ondersteuning bij het onderhoud zijn de belangrijkste knelpunten. Quasi alle respondenten zijn het erover eens dat hoogstamboomgaarden in heel Haspengouw bewaard moeten blijven. De overheid moet het behoud ondersteunen, vooral door stimulerende maatregelen en ondersteuning van het beheer. Er is weinig draagvlak voor opgelegde instandhouding via bescherming. Toch zijn er ook kansen voor hoogstamboomgaarden, vooral in de bioteelt en voor fruitverwerking, maar dit vraagt meer ondersteuning. Professionele telers vragen vooral aandacht voor het tegengaan van ziekteverspreiding door toe te zien op een goed beheer van hoogstamboomgaarden. De resultaten van het onderzoek werden gebruikt als input en achtergrond voor de opmaak van de visie en lagen mee aan de basis voor de keuze om in te zetten op het streven naar een goed beheer, op het voeren naar een stimulerend beleid en op de goede relatie tussen hoogstam en laagstam.

5.1 METHODOLOGIE

Voor het onderzoek werden 23 personen uit de omgeving van Sint-Truiden die actief betrokken zijn bij hoogstamboomgaarden geïnterviewd:

- Actief (lokaal) beleid rond hoogstamboomgaarden:
 - bestuurlijk niveau (beleidsbepalend);
 - ambtelijk niveau (beleidsuitvoerend);
 - adviseur of lokaal betrokken (beleidsbeïnvloedend);
- Actief betrokken personen:
 - Professionele fruittelers (laagstamteelt);
 - Eigenaar van hoogstamboomgaard (met of zonder economisch doel):
 - In beschermd gebied (bescherming als onroerend erfgoed of door middel van een ruimtelijk uitvoeringsplan);
 - In niet beschermd gebied;
 - Pachter of huurder van hoogstamboomgaard;
 - Vrijwilliger of vereniging werkzaam rond hoogstamboomgaarden.

De interviews gebeurden semi-gestructureerd. Een interviewschema met precies geformuleerde open of halfopen vragen zorgde voor structuur. De volgorde van de vragen en de formulering van de antwoorden lagen niet vast. De interviewer bood respondenten de ruimte om uit te weiden en in eigen woorden te spreken over de door hen ervaren feiten, beleving, betekenisverlening en nuanceringen met betrekking tot het onderzoeksonderwerp om zo de leefwereld van de respondenten te begrijpen en doorgronden. Elke respondent kreeg de tijd en vrijheid om zijn mening zo uitgebreid als nodig te uiten.

Elk interview startte met het toelichten van het onderzoek en een vraag naar de achtergrond van de respondent. Daarna volgden zes of negen vragen, afhankelijk van de categorie waartoe de respondent behoorde. De interviews behandelden 3 onderwerpen:

- **Het Haspengouwse landschap algemeen:** beschrijving van het landschap, veranderingen in de laatste 10 à 20 jaar en de mening van de respondent hierover;
- **Hoogstamboomgaarden:** mening van respondenten over hoogstamboomgaarden (positief en negatief), hoogstamboomgaarden als erfgoed, visie op de toekomst van hoogstamboomgaarden;
- **Ervaringen van eigenaars:** bezorgdheden, toekomstplannen, kennis van en ervaringen met subsidiemogelijkheden, verwachtingen van andere actoren.

Alle interviews werden digitaal opgenomen en nadien letterlijk uitgeschreven om zo dicht mogelijk bij de visie van de respondenten te blijven. Daarna werden de afzonderlijke tekstfragmenten gelabeld, gecodeerd en geordend op basis van de inhoud. Tekstfragmenten met dezelfde code werden geclusterd in concepten, die op hun beurt werden gebundeld in categorieën. Zo ontstonden 4 categorieën, onderverdeeld in 19 concepten:

- Waarneming van het landschap:
 - Fruitstreek met unieke kenmerken;
 - Positieve en negatieve veranderingen in het landschap;
 - Fruittelers en hoogstamboomgaarden;
 - Landschap en erfgoed;
 - Redenen voor behoud van hoogstamboomgaarden;
- Het verdwijnen van hoogstamboomgaarden:
 - Gebrek aan toekomstperspectief;
 - Indirecte oorzaken voor het verdwijnen van hoogstamboomgaarden;
 - Waarom eigenaars hoogstamboomgaarden niet vervangen;
 - Ziekten en plagen;
- Hoogstamboomgaardenbeleid:
 - Houding tegenover bescherming van hoogstamboomgaarden;
 - Gebrek aan informatie;
 - Gebrek aan bekendheid en zichtbaarheid van ondersteunende organisaties en acties;
 - Lasten en lusten;
 - Problemen bij subsidies;
- Toekomstvisie voor hoogstamboomgaarden:
 - Te ondernemen initiatieven en acties;
 - Toerisme;
 - Natuur;
 - Subsidies;
 - Wat moet er in de toekomst gebeuren met/voor hoogstamboomgaarden?

5.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

De belangrijkste kenmerken van het Haspengouwse landschap volgens de respondenten zijn het reliëf (glooiingen en hellingen), de bloesems, het landbouwlandschap (fruitteelt en akkerbouw), hoogstamboomgaarden en de vergezichten. Respondenten noemen hoogstamboomgaarden wel als landschapskenmerk van Haspengouw, maar vaak niet als eerste of belangrijkste kenmerk. De respondenten spreken pas over hoogstamboomgaarden als er op microniveau over landschap gesproken wordt. Samen met andere kleine landschapselementen zorgen hoogstamboomgaarden voor afwisseling in het landschap.

Respondenten waarderen het landschap als geheel, maar kennen er slechts een beperkte erfgoedwaarde aan toe. Erfgoedwaarde van hoogstamboomgaarden wordt meestal gereduceerd tot de oude streekeigen rassen en variëteiten. Respondenten roemen doorgaans de esthetische waarde van hoogstamboomgaarden (mooi in het landschap). Eigenaars zijn vaak sterk emotioneel gehecht aan hun hoogstamboomgaard, die vaak al enkele generaties in de familie zit en door hen werd opgebouwd. Ze behouden hun boomgaard uit nostalgie en respect voor de vroegere generatie. Hoewel ze hoogstamboomgaarden benoemen als 'iets van vroeger', beschouwen de meeste respondenten dit niet direct als erfgoed. Zij verbinden de term erfgoed vooral met gebouwen. Als ze er dan toch erfgoedwaarde aan toe moeten kennen, beperkt dat zich tot de oude rassen en variëteiten.

Intensivering van de landbouw en verstedelijking van de dorpen zijn de meest genoemde (recente) veranderingen in het landschap. De laatste 50 jaar slonk het aantal hoogstamboomgaarden zienderogen. De intensivering in de landbouw leidt niet alleen tot schaalvergroting maar ook tot meer afwezigheid van landbouwer en vee in het landschap. In de fruitteelt zorgde de intensivering voor een massale overstap van hoogstam- naar laagstamteelt en verwaarlozing van de resterende hoogstamboomgaarden. Ook akkerbouw verdween meer en meer uit het landschap ten voordele van laagstamteelt. Volgens de respondenten zijn er heel wat oorzaken voor het verdwijnen van de hoogstamboomgaarden. Allereerst is er de overstap naar de productievere laagstamteelt. De rooipremies voor hoogstamboomgaarden in de jaren 1970 hebben dit proces nog versneld. Toen verdwenen heel veel hoogstamboomgaarden uit het landschap. Ook bij de ruilverkavelingen in die periode werden veel hoogstamboomgaarden opgeruimd om schaalvergroting te realiseren. In de jaren 1990 stopten veel recreatieve telers omdat hoogstamteelt vanaf dan als bijberoep moest aangegeven worden en belast werd en omdat de veilingen toen ook gestopt zijn met het aannemen van hoogstamfruit. Na het verdwijnen van de hoogstamboomgaarden is de introductie van hagelnetten in de laagstamteelt een recentere ontwikkeling met negatieve impact op het landschap. Respondenten zijn zich wel bewust dat dit noodzakelijk is voor de fruitteelt, maar vinden dat betere regulering nodig is om het landschap en het toerisme te beschermen.

Algemene landschapszorg is belangrijk in Haspengouw. Hoogstamboomgaarden vormen hier een onderdeel van. Respondenten hechten belang aan de zorg voor het landschap. Naast aandacht voor hoogstamboomgaarden, hechten ze ook belang aan het behoud van en zorg voor andere kleine landschapselementen zoals hagen en holle wegen. Respondenten betreuren de achteruitgang van deze landschapselementen, maar hebben tegelijkertijd begrip voor de landbouwteelt en de economische beweegredenen die hieraan ten grondslag liggen.

2019

Overheidsinmenging is noodzakelijk om het behoud van hoogstamboomgaarden te verzekeren. Volgens respondenten is het regionale niveau het meest geschikt hiervoor. Respondenten zijn ervan overtuigd dat de hoogstamboomgaarden zullen verdwijnen als er enkel op particuliere initiatieven gerekend moet worden. Er zijn wel enkele particulieren die uit overtuiging hoogstamboomgaarden aanplanten maar dit is heel beperkt. Overheidsinmenging is noodzakelijk om een voldoende groot oppervlak aan hoogstamboomgaarden te behouden. Die overheid moet dicht genoeg bij de regio staan om het belang van de hoogstamboomgaarden te begrijpen, maar tegelijk voldoende afstand hebben om belangenvermenging te voorkomen. Beschermen is niet voldoende, de overheid moet zelf hoogstamboomgaarden aankopen en/of voor het beheer zorgen.

Er is weinig draagvlak bij eigenaars voor beschermingen bij eigenaars, al zorgt een bescherming wel voor instandhouding. Eigenaars van beschermde hoogstamboomgaarden geven aan dat ze, zonder bescherming, hun hoogstamboomgaarden niet zouden behouden. Vooral bij professionele landbouwers is er een groot ongenoegen over 'gedwongen instandhouding' omwille van het negatieve effect voor het bedrijf. Het onderhoud kost geld en de grond kan niet gebruikt worden voor een andere, rendabelere, teelt. Eigenaars ervaren een bescherming van boomgaarden in woongebied als waardeverlies, omdat de grond dan niet meer omgezet kan worden in bouwgrond. Veel respondenten ervaren bovendien een 'willekeur' in het beschermingsbeleid. Het is hen niet duidelijk waarom hun boomgaard beschermd wordt en een gelijkaardige boomgaard bij de buurman niet. Omwille van de nadelen van beschermingen voor eigenaars, roepen ze op om vrijblijvend behoud van hoogstamboomgaarden te stimuleren in plaats van instandhouding op te leggen. Dit laat ook meer dynamiek en keuzevrijheid toe. Op sommige plaatsen zijn hoogstamboomgaarden wel geschikter,

2019 Samenvatting onderzoeksrapporten Onroerenderfgoedrichtplan Hoogstamboomgaarden pagina 29 van 45

bijvoorbeeld in een paardenwei of op een hellend stuk met een diepe gracht die je moeilijk kan bewerken: daar kunnen hoogstambomen voor beschutting zorgen en afkalving tegen gaan.

6 PERCEPTIE VAN DE BELANGHEBBENDEN OVER HET BEHOUD VAN HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW

Referentie: Simoens, I. 2018: De perceptie van belanghebbenden over het behoud van hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (92). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel

Dit onderzoek peilde specifiek bij ondernemende eigenaars/gebruikers van hoogstamboomgaarden naar de voordelen en nadelen van het houden van hoogstamboomgaarden en naar oplossingen die zij zien voor bestaande knelpunten. Uit het onderzoek 'Hoogstamboomgaarden in kaart' bleek dat iets meer dan de helft van de nog aanwezige hoogstamboomgaarden in landbouwgebruik zijn. Het merendeel van deze boomgaarden is in de landbouwgebruikspcelen aangegeven als grasland of weiland. Deze groep kan dus potentieel grote impact uitoefenen op het behoud van het bestaande areaal hoogstamboomgaarden. Daarnaast zijn er ook mensen die nieuwe economische kansen zien in hoogstamboomgaarden. Uit het onderzoek 'Hoogstamboomgaarden in het Haspengouwse landschap' bleek dat een aantal bioboeren hoogstamteelt integreren in hun bedrijf. Tevens zijn er ondernemers die leven van het beheer van hoogstamboomgaarden. Dit onderzoek focust specifiek op deze twee groepen van eigenaars/gebruikers.

Het onderzoek werd uitgevoerd door het INBO in opdracht van het agentschap voor Onroerend Erfgoed. Tijdens het onderzoek interviewden we een tiental eigenaars/gebruikers van hoogstamboomgaarden. We stelden dezelfde vragen ook aan de stuurgroep van het onroerenderfgoedrichtplan, met vertegenwoordiging van mensen uit het beleid en middenveld.

Op basis van de resultaten van dit onderzoek kunnen we de visie beter afstemmen op de belangrijkste doelgroepen. Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat de verschillende groepen de voor- en nadelen van hoogstamboomgaarden anders ervaren en hier een ander belang aan hechten. Ook stellen we verschillen vast in de meest wenselijke maatregelen. Dit toont aan dat er enerzijds heel wat kansen zijn voor hoogstamboomgaarden, maar anderzijds ook heel wat knelpunten waarvoor een pakket aan oplossingen nodig is op maat van verschillende doelgroepen. De resultaten van het onderzoek werden gebruikt als input en achtergrond voor de opmaak van de visie en lagen mee aan de basis voor de keuze om in te zetten op een beheer en beleid op maat van het gebruik van hoogstamboomgaarden.

6.1 METHODOLOGIE

Het onderzoek gebeurde in vier fases. In een eerste fase voerden we open gesprekken met twee sleutelfiguren, die al lange tijd actief werken rond hoogstamboomgaarden in de regio. Zij identificeerden vier groepen van eigenaars en personen die professioneel actief zijn in hoogstamboomgaarden:

- **particuliere eigenaars van kleine hoogstamboomgaarden (< 0,5 ha):** Deze kleine hoogstamboomgaarden liggen vaak in de tuin of in de dorpskern. De eigenaars oogsten en verwerken het fruit voor eigen gebruik. Deze hoogstamboomgaarden dragen bij aan de leefomgeving van eigenaars en burens, maar omdat ze zich meestal achter huizen bevinden, hebben ze een lagere landschappelijke waarde voor de gemeenschap. Ze fungeren wel als stapstenen voor de biodiversiteit. De eigenaars houden deze boomgaarden vaak uit interesse en omwille van het uitzicht. Subsidies zijn niet de drijvende factor om boomgaarden aan te planten maar leiden er wel toe dat deze eigenaars meer bomen aanplanten;
- **particuliere eigenaars van grote hoogstamboomgaarden (> 0,5 ha):** Dit zijn voornamelijk melkveehouders, erfgenamen van een hoogstamboomgaard in onverdeeldheid en grootgrondbezitters die hun grond verpachten. Deze hoogstamboomgaarden zijn weinig rendabel en worden daarom vaak niet meer of slechts beperkt geplukt. De oogst rot weg op de grond. Deze eigenaars houden hun hoogstamboomgaarden vooral omwille van esthetische en nostalgische redenen. Er is wel wil om de hoogstamboomgaarden te behouden, maar dit is geen prioriteit en het ontbreekt deze eigenaars aan tijd en middelen. Dit leidt tot frustratie en uiteindelijk soms tot opruimen van de boomgaard. Omdat machinaal maaien tussen bomen moeilijk is, vervangen ze verdwenen bomen doorgaans niet. Om machinaal maaien mogelijk te maken, moeten er minder bomen per hectare staan dan traditioneel het geval is. Fruittelers hebben geen interesse meer in hoogstamteelt en vervangen al hun hoogstamboomgaarden in het verleden al door laagstamboomgaarden;
- **openbare sector:** deze openbare hoogstamboomgaarden vervullen verschillende functies zoals een educatieve, landschappelijke of ecologische functie. Alhoewel de meningen verdeeld zijn over hoe goed deze boomgaarden beheerd worden, is men het eens over hun behoud. Deze boomgaarden zijn dus momenteel niet bedreigd;
- **zelfstandigen die professioneel actief zijn in hoogstamboomgaarden:** Dit is een langzaam groeiende groep die (gedeeltelijk) zijn inkomen haalt uit het beheer en de fruitproductie van hoogstamboomgaarden. Zij bezitten zelf niet altijd een hoogstamboomgaard, maar zijn hier wel naar op zoek en zijn vaak werkzaam in boomgaarden die niet hun eigendom zijn. Zij trachten deze sector economisch rendabel maken.

In een tweede reeks gesprekken interviewden we een tiental personen uit de groepen ‘particuliere eigenaars van grote hoogstamboomgaarden’ en ‘zelfstandigen die professioneel actief zijn in hoogstamboomgaarden’. We interviewden 4 landbouwers die grote hoogstamboomgaarden bezitten en waar de fruitproductie in het verleden financieel bijdroeg aan de inkomsten van het melkveebedrijf (verder aangeduid als melkveehouders). De laatste jaren wordt het hoogstamfruit (bijna) niet meer geplukt en niet meer verkocht. De bomen worden weinig tot niet onderhouden. Daarnaast interviewden we vijf personen die professioneel actief zijn in hoogstamboomgaarden en financieel

afhankelijk zijn van de fruitproductie en/of het onderhoud van hoogstamboomgaarden (verder aangeduid als professionelen). De interviews bestonden uit twee delen:

- een gesprek, waar via open vragen naar de huidige betrokkenheid met hoogstamboomgaarden gevraagd werd;
- een gestructureerd deel waar aan de hand van de voor- en nadelen en de mogelijke oplossingen naar het standpunt ten opzichte van het behoud van hoogstamboomgaarden gevraagd werd.

Bij het gestructureerde deel vertrokken we van een lijst argumenten, opgemaakt op basis van het onderzoek 'Hoogstamboomgaarden in het Haspengouwse landschap' (zie 5) en 'Identificatie van ecosysteemdiensten en stakeholders van hoogstamboomgaarden in Haspengouw' (zie 7). Elke geïnterviewde kon extra argumenten toevoegen die meegenomen werden naar de volgende interviews. De argumenten werden ondergebracht in 3 categorieën: voordelen, nadelen, mogelijke oplossingen voor knelpunten.

Voordelen	Nadelen	Mogelijke oplossingen voor knelpunten
hogere waarde voor boerderij	onderhoud is tijdsintensief	voorbeelden zichtbaar maken
mooi uitzicht	pluk is arbeidsintensief	onderhoudspremies voor bomen
potentieel voor productie van nevenproducten (sap, ...)	niet geplukt en rottend fruit is storend	voldoende hoge onderhoudssubsidies
bijdragen aan toerisme	te veel toerisme	aankoop en onderhoud door lokale overheden
behoud lokale rassen	angst voor bescherming	kleinere boomgaarden
streekgebondenheid	gebrek aan waardering	meer snoeiers opleiden
respect voor oudere generaties (familiebezit)	pluk is te gevaarlijk	nieuwe aanplanten in oude hoogstamboomgaarden
belevingsmogelijkheden (bv. zelfplukdagen)	behoud wordt afgeraden door naasten	beter vermarkten van hoogstamproducten
liefhebberij	geen economisch nut	grotere eenheden (>5 ha)
actief bijdragen aan typische landschap	geen ondersteuning door beleid	vorming organiseren, kennis verspreiden
actief zorgen voor behoud van hoogstamboomgaarden	volgende generatie beslist over toekomst	aanleggen en onderhoud nieuwe boomgaard
fruitopbrengst	negatieve houding van anderen t.o.v hoogstamboomgaarden	onderhoudspremies voor jonge boomgaarden, zonder voorwaarden
schaduw voor het vee	moeilijk toegang tot ongeplukte boomgaarden	instantie die beheer op zich neemt (incl. middelen)
(potentie) voor bio-landbouw	verspreiding van ziektes	
	onderhoud is te kostelijk	

Al deze argumenten werden op post-its geschreven en de bevragee kreeg de opdracht deze te plaatsen onder een kolom “zeer belangrijk”, “belangrijk” of “redelijk belangrijk”. Argumenten die niet van toepassing waren werden aan de kant gelegd. Op het einde mocht de geïnterviewde de drie belangrijkste argumenten eruit halen. Op die manier werd het belang van argumenten gewogen in 4 categorieën (belangrijkste, zeer belangrijk, belangrijk, redelijk belangrijk).

In een derde fase voerden we een thematische analyse uit van de interviews. Op basis van de interviews met melkveehouders konden we de oorzaken voor het verwaarlozen en opruimen van hoogstamboomgaarden in landbouwgebied beter identificeren. De gesprekken met de professionals gaven ons inzicht in mogelijke kansen om hoogstamboomgaarden weer rendabel(er) te maken. Uit de interviews isoleerden we 9 thema's:

- fruitproductie;
- behoud van hoogstamboomgaarden vraagt een actiever beheer;
- streekeigenheid;
- zingeving en rendabiliteit van hoogstamboomgaarden;
- biodiversiteit;
- koeien op stal of in de weide;
- subsidies;
- meerdere generaties onder de eigenaars van hoogstamboomgaarden;
- grondprijs.

Tot slot lieten we de leden van de stuurgroep van het onroerenderfgoedrichtplan, na een korte toelichting van het onderzoek, een gelijkaardige oefening maken tijdens de stuurgroepvergadering van 19/01/2018. Dit maakte het mogelijk om de visie van (beleids)experten te vergelijken met de visie van direct betrokkenen. De stuurgroepleden zijn professioneel op een of andere manier verbonden met het beleid rond hoogstamboomgaarden, bijvoorbeeld via hun gemeentelijke functie. Daarom is het interessant ook van hen te weten hoe zij tegenover het behoud van hoogstamboomgaarden staan. De gegevens van deze waarderingsoefening werden op dezelfde manier verwerkt als de interviewresultaten.

6.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

De bevrraagden zijn het erover eens dat hoogstamboomgaarden een hoge landschappelijke waarde hebben, eigen zijn aan de streek en van belang zijn voor het toerisme. Daarom steunen ze ook het behoud van een zeker aantal hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Ze spreken daarbij over hoogstamboomgaarden in het algemeen en niet specifiek over hun eigen boomgaard. Het aanleggen van nieuwe hoogstamboomgaarden, die dan goed onderhouden worden, zien ze als een mogelijk middel om de hoogstamboomgaarden te behouden. Hierbij kunnen lokale overheden meewerken door meer hoogstamboomgaarden aan te kopen en te onderhouden.

Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat de verschillende groepen de voor- en nadelen van hoogstamboomgaarden anders ervaren en hier een ander belang aan hechten. Ook stellen we verschillen vast in de meest wenselijke maatregelen.

De melkveehouders vinden het mooie uitzicht, het streekeigen karakter en het actief bijdragen aan het behoud van het typische landschap en de biodiversiteit de belangrijkste voordelen van hoogstamboomgaarden. Het behoud van lokale rassen en schaduw voor het vee vinden deze eigenaars minder belangrijk. Soms ervaren ze dit zelfs als een nadeel. De schaduwplaatsen onder de bomen brengen de dieren dicht bij elkaar en dit maakt het makkelijker om ziektes over te dragen, volgens de landbouwers. Vaak koestert de oudere generatie de herinneringen aan de tijd van de fruitpluk. Deze generatie waardeert de boomgaard om zijn esthetische en nostalgische waarde. De jongere generatie, die deze hoogdagen niet heeft meegemaakt, ziet de hoogstamboomgaarden echter vaak als last. Zij hebben vooral het verval van de hoogstamboomgaarden beleefd en zijn meer met de lasten dan de lusten geconfronteerd. De meeste van hen hebben een technische opleiding gevolgd en zijn in de eerste plaats gefocust op de productie van het land. Zij zien hoogstamboomgaarden daarom vaak als verloren grond, die verlieslatend is en die ze het liefst zouden omzetten in akker of productiegroenland. Bij de jongste generatie die is opgegroeid in een periode waar verschillende milieumaatregelen werden ingevoerd, is er wel weer een groter draagvlak voor hoogstamboomgaarden.

Melkveehouders ervaren het kostelijk en arbeidsintensief onderhoud als het belangrijkste nadeel van hoogstamboomgaarden. Deze groep eigenaars gaven aan dat kostendekkende subsidies zouden helpen om dit tegen te gaan. Het onderhoud van hoogstamboomgaarden is kostelijk en de pluk is arbeidsintensief en bovendien gevaarlijk. Ze vinden dat de wetgeving het behoud en onderhoud van hoogstamboomgaarden niet (voldoende) ondersteunt en ervaren weinig waardering voor hun inspanningen. Ze vragen daarom om een wetgeving die aangepast is aan de activiteiten van de landbouwers van vandaag. Ook de verspreiding van ziektes, vooral bij kersenboomgaarden, wordt, in mindere mate, als nadeel vernoemd. Dit is de belangrijkste reden waarom ze deze kersenbomen niet meer vervangen. Door gebrek aan tijd en de middelen voor het onderhoud, gaan hun hoogstamboomgaarden langzaam teloor. Deze melkveehouders zien voldoende hoge onderhoudspremies, en in mindere mate subsidies voor aanplanten, als de belangrijkste oplossing voor dit knelpunt. De ingewikkelde administratie en versplintering van middelen maken echter dat subsidies nu niet altijd optimaal gebruikt kunnen worden. Daarom ziet deze groep één instantie die het beheer uitvoert ook als een mogelijke oplossing voor de onderhoudsproblemen. Indien melkveehouder de inrichting van hun boomgaard kunnen aanpassen om machinaal te maaien en ze een correcte vergoeding ontvangen, is het voor sommige van deze landbouwers ook mogelijk om zelf het onderhoud uit te voeren. Deze groep heeft het meeste angst voor bescherming van hoogstamboomgaarden en de daarmee gepaard gaande gebruiksbeperkingen.

Professionelen zien een heel palet aan voordelen bij het behouden van hoogstamboomgaarden. Net die diversiteit aan voordelen maakt hoogstamboomgaarden uniek en is voor hen de reden om hoogstamboomgaarden te behouden. Ze kunnen niet één hoofdreden distilleren. Dit bemoeilijkt de communicatie naar het grote publiek. Ook de afwisselende bezigheid in een mooie omgeving, gaande

van het onderhoud en beheer tot de fruitverkoop op de markt, drijft biofruittelers om zich professioneel bezig te houden met hoogstamboomgaarden.

Onbenut en weggrottend fruit in hoogstamboomgaarden is voor professionals een grote doorn in het oog. Ook het kostelijk en tijdsintensief onderhoud en het arbeidsintensieve karakter van de pluk ervaart deze groep als een belangrijk nadeel van hoogstamboomgaarden. Deze groep ziet zowel financiële als technische ondersteuning van onderhoud en aanplanten als belangrijke oplossingen voor dit knelpunt. De groep professionals geeft aan dat het onderhoud intensief en kostelijk is. Hoewel ze dit een belangrijk nadeel vinden, beschouwen ze onderhoud als deel van hun job en zien dit minder als een probleem voor het behoud van hoogstamboomgaarden. Financiële ondersteuning maakt het wel makkelijker om een voldoende rendabiliteit te garanderen. Ook deze groep stelt vast dat het beleid vooral aanplantingen ondersteunt. Nochtans is een goed onderhoud, zeker in de eerste jaren, noodzakelijk voor een goede vruchtzetting en productie. Dit is moeilijk achteraf recht te zetten. Deze groep ziet het opleiden van snoeiers, het organiseren van vorming en het in de kijker zetten van goede voorbeelden dan ook als mogelijke oplossing voor deze problemen. Bij deze groep leeft ook de grootste angst voor bescherming en de daarmee gepaard gaande beperkingen.

Enkel bioteelt kan de fruitproductie in hoogstamboomgaarden weer rendabel maken. Een goede vermarkting van deze producten is nodig. Grote hoogstamboomgaarden geven veel fruit maar vragen ook veel werk en onderhoud. De kosten wegen niet op tegen de opbrengst. Daarom wordt het fruit niet meer of slechts zeer beperkt geplukt. Het meeste fruit rot weg op de grond. Het stoort de eigenaars het fruit te zien wegroten en daarom beschouwen ze hun boomgaarden vaak als onnuttig. Voor de meeste eigenaars is, ook omwille van de lage verkoopprijzen, het hoogstamfruit tegenwoordig niet meer economisch rendabel. De groep melkveehouders hechten daarom weinig belang aan fruitproductie. De biofruittelers gaven ook aan dat er vraag is naar biofruit. Zij zien fruitproductie dan ook als één van de belangrijkste voordelen van hoogstamboomgaarden. De prijzen voor biofruit zijn een stuk hoger, zowel op de veiling als op de biomarkten. De kiloprijs voor oude rassen ligt ook hoger dan voor courante rassen. In de korteketenverkoop liggen de prijzen voor hoogstambiofruit veel hoger dan van niet-biofruit in het reguliere circuit. In de biosector kan de teelt van hoogstamfruit dus mogelijk wel rendabel zijn. Dit vraagt wel een grote flexibiliteit en creativiteit van de teler en een passie voor het vak. Daarnaast vinden deze professionals dat hoogstamproducten beter vermarkt moeten worden.

Enerzijds is er een vraag vanuit de bioteelt naar hoogstamfruit, anderzijds is er bij veel eigenaars van grote hoogstamboomgaarden een onderbenut aanbod. Samenwerking tussen beide partijen kan mogelijk bijdragen aan het behoud en gebruik van hoogstamboomgaarden. Dit vereist een oplossing voor een aantal knelpunten. Uit de gesprekken leidden we af dat de verschillende partijen elkaar vandaag onvoldoende kennen en elkaar daarom niet altijd goed begrijpen. Toenadering tussen beide groepen en kennis van en begrip voor hun visie is een noodzakelijke voorwaarde tot samenwerking. Een tweede knelpunt is de verantwoordelijkheid voor ongevallen in hoogstamboomgaarden. Eigenaars laten liever geen andere mensen in hun boomgaard plukken. Alle mensen kennen wel verhalen over zware ongelukken, soms met de dood tot gevolg, tijdens het plukken van hoogstamboomgaarden met een ladder. Zij willen niet verantwoordelijk en aansprakelijk zijn voor dergelijke ongelukken. De biowetgeving vormt een derde knelpunt. Om een biolabel te verkrijgen moeten zowel de bomen als

het gras biologisch onderhouden worden. Dit is momenteel meestal niet het geval. Hoewel het fruit onbespoten is, wordt het onkruid, met name distels, in de grasmat wel bespoten. Ook begrazing door vee dat mogelijk behandeld werd met ontwormingsmiddelen, maakt dat het fruit geen biolabel krijgt. Telers zouden graag weten op welke manier men het onderhoud van grote boomgaarden kan aanpassen om te voldoen aan de voorwaarden van biofruit. Ook de ontwikkeling van een nieuw label waardoor het onbehandeld fruit van deze boomgaarden meer waarde krijgt, is een mogelijke piste. Tot slot bemoeilijkt ook de pachtwet mogelijk gebruik van de fruitbomen. Biotelers ervaren moeilijkheden om toegang te krijgen tot ongeplukte hoogstamboomgaarden vanwege de pachtwet en hoge grondprijs. De pachtwet maakt het moeilijk voor de grondeigenaars om achteraf hun grond weer in eigen gebruik te nemen en dit weerhoudt hen ervan om deze in pacht te geven. Enkel indien de ondergrond niet mee verpacht/verhuurd wordt en niet voor landbouw gebruikt wordt (bv. paardenwei of tuin), kunnen de hoogstambomen uitgesloten worden van de pachtwet.

Bij de stuurgroepleden zien we vooral een hoge waardering voor de landschappelijke waarde van de hoogstamboomgaarden voor het typische landschap, de streekgebondenheid en de multifunctionaliteit van hoogstamboomgaarden. Onvoldoende ondersteuning vanuit de wetgeving vinden zij het belangrijkste nadeel bij het behoud van hoogstamboomgaarden. Een combinatie van oplossingen is nodig om het behoud te verzekeren. De stuurgroep erkent het gebrek aan economisch nut en het arbeids- en tijdsintensieve karakter als belangrijke nadelen van hoogstamboomgaarden. Een combinatie van financiële en technisch ondersteunende maatregelen zou dit kunnen compenseren. Het beleid hecht, in tegenstelling tot de direct betrokkenen, ook heel veel belang aan een goede voorlichting, educatie en sensibilisatie.

7 IDENTIFICATIE VAN ECOSYSTEEMDIENSTEN EN STAKEHOLDERS VAN HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW

Referentie: DEMEYER R. & TURKELBOOM F., s.d.: Identificatie van ecosysteemdiensten en stakeholders van hoogstamboomgaarden (in opmaak, nog niet gepubliceerd)

Het voortbestaan van hoogstamboomgaarden in Haspengouw staat meer en meer onder druk. Economisch gezien leveren ze niet veel meer op, maar het onderhoud kost wel geld. Vooral omwille van de meerwaarde voor toerisme, is er lokaal draagvlak voor behoud. Veel stakeholders ervaren echter een onevenredige verdeling van lasten en lusten: eigenaars, vaak landbouwers, dragen de kosten van het onderhoud, terwijl de toeristische sector, dank zij meer bezoekers, figuurlijk de vruchten plukt van het behoud van hoogstamboomgaarden. Dit onderzoek wil meer inzichten verschaffen in de percepties over de huidige problematiek rond hoogstamboomgaarden. Deze informatie zal ook als input dienen voor verdere analyses, waaronder een maatschappelijke kosten-

////////////////////////////////////

batenanalyse en een onderzoek naar mogelijke alternatieve financieringen van hoogstamboomgaarden.

Het onderzoek werd uitgevoerd door het INBO. Het onderzoek is volledig afgewerkt, maar het rapport is nog niet definitief. Het onderzoek focust op drie onderzoeksvragen:

- Welke mensen en/of organisaties ondervinden de voor- en nadelen van hoogstamboomgaarden?
- Welke (natuurlijke) voordelen bieden hoogstamboomgaarden aan de maatschappij?
- Wat waarderen recreanten in het Haspengouws landschap? Zien zij een meerwaarde in de aanwezigheid van hoogstamboomgaarden in het landschap?

Het onderzoek bestaat uit twee delen:

- Identificatie van belanghebbenden en ecosysteemdiensten en functies van hoogstamboomgaarden;
- Bevraging van recreanten.

Uit dit onderzoek bleek duidelijk dat recreanten hoogstamboomgaarden meer waarderen dan laagstamboomgaarden. Het reliëf oefent evenwel de belangrijkste aantrekkingskracht uit op toeristen. De resultaten van het onderzoek werden verwerkt in een SWOT-analyse die gebruikt werd als input en achtergrond voor de opmaak van de visie. Daarnaast bevat het onderzoek relevante resultaten voor het uitwerken van acties in het actieprogramma.

7.1 METHODOLOGIE

Aan de hand van informatie uit een focusgroep en interviews verzamelden we informatie over de ecosysteemdiensten/functies die hoogstamboomgaarden kunnen bieden aan de maatschappij en de stakeholders die hierbij betrokken zijn. De focusgroep bestond uit zeven personen met een helikoptervisie, uit 6 verschillende organisaties (Natuurpunt, Nationale Boomgaardenstichting, Limburgs Steunpunt voor Regionale Ontwikkeling, Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, provincie Limburg en VLM). Daarnaast werd ook een fruitteler individueel bevroegd volgens dezelfde werkwijze als in de focusgroep. In een eerste fase werden de positieve en negatieve aspecten van hoogstamboomgaarden geïdentificeerd aan de hand van volgende vragen:

- Welke functies hebben hoogstamboomgaarden voor de maatschappij?
- Welke negatieve aspecten zijn verbonden aan hoogstamboomgaarden voor de maatschappij?

Bij het overlopen van de antwoorden, identificeerden de deelnemers ook de stakeholders, die ermee verband houden, door te antwoorden op de vraag "Wie zijn de relevante betrokkenen?".

Door middel van een bevraging van recreanten in Borgloon kregen we inzicht in het belang van hoogstamboomgaarden in het landschap voor toeristen en het draagvlak bij deze groep om financieel bij te dragen aan het behoud van dit landschap. Tijdens twee enquête-momenten in 2015, één in de bloesemperiode en één in de zomervakantie, bevroegen we 113 recreanten. De enquêteur sprak zelf mensen aan, aan het doorkijkkerkje te Borgloon, een belangrijke toeristische trekpleister in Haspengouw waar veel wandelaars passeren. De enquête bestond uit vier delen, opgesteld als open vragen om de antwoorden zo weinig mogelijk te sturen:

- ## 7.2 DE CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

De belangrijkste positieve en negatieve functies van hoogstamboomgaarden die uit het onderzoek naar boven kwamen zijn:

- Belanghebbenden identificeerden twee heel belangrijke positieve functies en één heel belangrijke negatieve functie van hoogstamboomgaarden:

- Daarnaast zijn er volgens de belanghebbenden nog heel wat andere belangrijke positieve en negatieve functies van hoogstamboomgaarden:**

- ////////////////////////////////////

De belangrijkste redenen voor het bezoek aan de streek zijn wandelen, en het genieten van de stilte, de rust en de ontspanning.

Het reliëf, het glooiende landschap van Haspengouw oefent de belangrijkste aantrekkingskracht uit op de recreant in Haspengouw. In april, tijdens de bloesemperiode, schatten recreanten de fruitbomen met hun bloesems even belangrijk in, maar in juli was dit heel wat minder. In de zomer noemden ze vooral het neutralere ‘natuur en groen’. Verder appreciëren de respondenten ook de vergezichten, wat gelinkt is met het reliëf. Ook de kunst en cultuur, de rust, de variatie in het landschap, de typische dorpjes en de toegankelijkheid van het gebied trekt de recreanten aan in het landschap.

Minder aantrekkelijke elementen in het landschap zijn de drukte van andere toeristen, vooral tijdens de bloesemperiode. Heel wat mensen vinden verschillende factoren die verband houden met landbouwactiviteit ook storend. Het gaat dan o.a. om de visuele hinder door landbouwbedrijven, geur- en geluidshinder en de bespuitingen met gewasbeschermings-middelen. Heel wat respondenten halen aan dat er te weinig rustgelegenheden en faciliteiten zijn, waaronder toiletten, rustbankjes en drankgelegenheden. Andere factoren die volgens de respondenten voor verbetering vatbaar zijn: visuele hinder door de aanwezigheid van een hoogspanningslijn, te veel afval door te weinig vuilnisbakken, onvoldoende informatieborden en aanwijzingen, te veel menselijke invloeden in het landschap, de moeilijke bereikbaarheid van de streek en de aanwezigheid van grote wegen inclusief geluidshinder.

De rangschikking van de foto's leidde in beide reeksen, zowel in april als in juli tot de hoogste waardering voor hoogstamboomgaarden van de respondenten, terwijl akkers het minst gewaardeerd worden. Tijdens beide enquête-momenten is het duidelijk dat de respondenten hoogstamboomgaarden hoger waarderen dan laagstamboomgaarden.

In het algemeen gaven heel wat respondenten aan dat ze het niet de taak van de toeristen vinden om te betalen voor het onderhoud van de hoogstamboomgaarden, maar zien die rol eerder weggelegd voor de landbouwers en/of de overheid. Een meerprijs betalen voor hoogstamboomgaardproducten was de meest populaire financieringsmogelijkheid.

Bijna de helft van de respondenten staat positief tegenover peterschap van een hoogstamfruitboom om het behoud van hoogstamboomgaarden te financieren. De belangrijkste reden om geen peter of meter te willen worden, is de te grote afstand. De meest populaire optie is om een hogere prijs te betalen voor fruit of fruitsap van een hoogstamboomgaard. Mensen die zelf genoeg fruit hebben thuis of in de familie, zijn niet geneigd hiervoor te betalen. Zelfpluk in hoogstamboomgaarden tegen betaling werd positief onthaald door ongeveer een derde van de respondenten. De voornaamste reden om niet aan zelfpluk te doen, is dat mensen zichzelf te oud voelen om in een boom te klimmen. Een extra toeristenbelasting ter ondersteuning van de hoogstamboomgaarden kon op het minste enthousiasme rekenen. Heel wat respondenten vinden dat er al genoeg belastingen betaald moeten worden, en dat een bezoek aan de natuur gratis moet blijven.

8 WAARDERINGSONDERZOEK IN HASPENGOUW

UITGEVOERD IN HET KADER VAN ANDERE PROJECTEN

In Haspengouw werden ook een aantal participatieve waarderingsonderzoeken uitgevoerd in het kader van andere projecten. We screenden deze onderzoeken op informatie over de waardering van het landschap, streekidentiteit en hoogstamboomgaarden. Relevante informatie namen we mee als achtergrond voor de opmaak van de visie. We vatten deze informatie hieronder per onderzoek samen.

8.1 MUSICAL: ONDERZOEK NAAR REGIO-IDENTITEIT EN -ONTWIKKELING

Referentie: METTEPENNINGEN E., MESSELY L., SCHUERMANS N., CAPPON R., VANDERMEULEN V., VAN HUYLENBROECK G. DESSEIN J., VAN HECKE E., LEINFELDER H., BOURGEOIS M., LAURIJSSSEN T., BRYON J., LAUWERS L., ALLAERT G. & JOUREZ M. 2011: Multifunctionality and local identity as paradigms for a sustainable and competitive agriculture

In 2011 werd een grootschalig Belgisch onderzoek naar regio-identiteit en -ontwikkeling uitgevoerd, het zogenaamde MUSICAL-project. Limburgs Haspengouw was één van de casestudies binnen dit onderzoek. Er werden 10 actoren, betrokken bij regionale streekontwikkeling, geïnterviewd. Deze belanghebbenden bouwen de regionale troeven op rond een driehoek die bestaat uit het culturele erfgoed (Romeins verleden, kastelen, vierkantshoeven, gastronomie,...), het landschap (open fields, fruitbomen, hagen,...) en de toeristische infrastructuur (fietsnetwerk, hoevetoerisme, wandelingen,...).

Daarnaast werd een enquête afgenomen bij 238 inwoners. Hieruit blijkt dat meer dan 70% van de respondenten zich sterk verbonden voelt met Haspengouw. De verbinding is echter niet in alle gemeenten even sterk. De noordelijke gemeenten, zoals Diepenbeek en Nieuwerkerken, voelen zich minder verbonden. Deze liggen al op de overgang naar de Kempen en zijn meer verstedelijkt, terwijl Haspengouw toch voornamelijk gezien wordt als een landelijke regio. Ook inwoners van Tongeren voelen zich meer 'stads' en minder verbonden met de streek Haspengouw. De streekidentiteit is het sterkst in het hart van Haspengouw en correspondeert grotendeels met het historische (hoogstam)boomgaardengebied.

De belangrijkste redenen voor die verbondenheid zijn de natuur en het landschap, waar de boomgaarden en het fruit een belangrijk onderdeel van vormen, en de sociale relaties in de streek. Andere redenen die genoemd werden zijn de rust, de recreatiemogelijkheden (wandelen en fietsen), de regionale producten, de landbouw en de kleinschalige dorpen.

De troeven van Haspengouw zijn volgens de respondenten gelijkaardig: het landschap, de natuur en de rust werden het meest vernoemd. De respondenten zijn zich ervan bewust dat het Haspengouwse landschap een cultureel landschap is, gevormd door de landbouwactiviteiten. Het fruit, de bloesems en boomgaarden kwamen veel aan bod als troef van de regio, net zoals de toeristische infrastructuur

(fietsknooppuntennetwerk en wandelroutes). Het cultureel kapitaal van Haspengouw (kastelen, dorpjes, hoeves,...), hoewel ook sterk aanwezig, werd opvallend minder genoemd dan de landschappelijke kwaliteiten.

Om de streek verder te ontwikkelen, moet volgens de respondenten vooral ingezet worden op het verbeteren van het verkeer (betere weginfrastructuur, verkeersveiligheid, uitbouw publiek transport), de promotie van het toerisme en de zorg voor het landschap.

8.2 HUIDIG EN GEWENST LANDSCHAPSGEBRUIK IN DE CIRKEL (KORTESSEM, BORGLOON)

Referentie: DEMEYER R. 2014: Huidig en gewenst landschapsgebruik in De Cirkel: Een maatschappelijke bevraging. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2014 (5544946). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

De Cirkel is een lokaal platform voor eigenaars, beheerders, besturen, bewoners, sociale-economiebedrijven, landbouwers, ... om gezamenlijk na te denken over een duurzaam beheer voor het werkingsgebied van de ruilverkaveling Jesseren. Het uitgangspunt is lokale vrijwilligers, ondernemers en inwoners zoveel mogelijk te betrekken, mee te laten denken en zelf te laten werken aan hun omgeving om zo een duurzaam resultaat op terrein te verzekeren. Daarbij wordt vertrokken vanuit één samenhangende beheersvisie voor het onderhoud van terreinen, landschapselementen, wandelpaden, ... In dit onderzoek werden 18 mensen geïnterviewd om te achterhalen hoe bepaalde groepen belanghebbenden (toerisme, onderwijs, bewoners, recreatie, landbouwers, andere) staan tegenover het werkingsgebied van de Cirkel (Kortesseem, Borgloon). Dit gebeurde aan de hand van het scoren van verschillende ecosysteemdiensten op belangrijkheid (positief en negatief).

Uit het onderzoek komen vier grote categorieën van landschapsgebruik en –beleving naar voren: duurzame landbouw, een aangename leefomgeving, actieve recreatie en passieve beleving. De vier categorieën en de verschillende geïdentificeerde ecosysteemdiensten staan niet los van elkaar. Typische soorten en het typische landschap met een diversiteit aan landbouw (fruitteelt, akkers, weides) dragen bij aan de natuurbeleving. Tegelijkertijd is er vrijwilligerswerk nodig om deze beleving in stand te houden. Zachte recreatie is ook direct gelinkt aan natuurbeleving, het typische landschap en een natuurlijke bestrijding van plagen en ziektes (in plaats van chemische bestrijding). Fruitteelt is sterk verbonden met streekproducten (allerlei soorten fruit en afgeleiden) en bestuiving. Natuurbeleving is gelinkt aan het leven in groen, wat op zijn beurt verband houdt met dieren en groenten in de tuin, en volgens een respondent ook met alle regulerende diensten. De regulerende diensten bieden namelijk een natuurlijke oplossing voor mogelijke storende elementen in de omgeving, wat de leefkwaliteit alleen maar ten goede komt. Hoogstamboomgaarden kunnen in conflict komen met zowel fruitteelt als andere landbouwactiviteiten wanneer het fruit niet geplukt wordt. Enerzijds vormt de hoogstamboomgaard een haard voor plagen, zoals fruitvliegen, wanneer deze te dicht bij andere intensieve fruitteelten gesitueerd is. Anderzijds kan melkvee last krijgen van diarree wanneer de koeien te grote hoeveelheden fruit eten wanneer het op de grond valt van de hoogstambomen. Door de diarree zullen de koeien minder melk produceren.

Alle respondenten waarderen sterk het typische landschap van de streek. Het gaat dan over het open, golvende landschap met veel afwisseling in kleine percelen, vierkantshoeves, holle wegen, hoogstamboomgaarden en fruitbomen. De bevroagden vinden het belangrijk dat dit behouden blijft.

Natuurbeleving scoort hoog voor alle respondenten. Bijna alle respondenten zijn tegelijk ook inwoner van de streek, en vinden het leven in het groen een belangrijke troef voor de omgeving.

8.3 SOCIALE WAARDERING VAN HET VOERENSE LANDSCHAP

Dit onderzoeksproject werd uitgevoerd in het kader van het Vlaams geïntegreerd plattelandsbeleid. Het doel van het onderzoek was om een beter begrip te krijgen in de uiteenlopende visies van lokale betrokkenen over het Voerense landschap. Daarnaast bracht het onderzoek ook knelpunten en kansen in relatie tot het Voerense landschap in beeld. Dit gebeurde door middel van interviews met 12 belanghebbenden met diverse achtergronden in het gebied. De interviews gebeurden semi-structureerd aan de hand van het scoren van 29 verschillende ecosystemendiensten op belangrijkheid (positief en negatief).

2019

Respondenten hechten ook veel belang aan het behoud van hoogstamboomgaarden en veeteelt in de weides. Veeteelt in weides ondersteunt volgens bijna al de respondenten het typische Voerense landschap. Hoogstamboomgaarden zijn volgens vele respondenten onderdeel van het typische Voerense landschap. Woorden als traditie en nostalgie worden in verband gebracht met hoogstamboomgaarden. Hoewel deze niet meer economisch rendabel zijn, geven veel respondenten aan dat het belangrijk is om een bepaald aandeel te behouden.